

РИЖУК

Сергій Миколайович,
д-р с.-г. наук, старш. наук. співроб.
ДНСГБ УААН, заслужений
працівник сіл. госп-ва України,
член-кореспондент УААН,
народний депутат України
(м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТВАРИННИЦТВА В УКРАЇНІ

Розглядаються основні етапи розвитку тваринництва на українських землях, наводиться їх характеристика в історичному та геополітичному аспектах, висвітлюється взаємозалежність із хліборобською діяльністю.

Рассматриваются основные этапы развития животноводства на украинских землях, приводится их характеристика в историческом и геополитическом аспектах, освещается взаимозависимость с земледельческой деятельностью.

The basic stages of development of stock-raising are examined on Ukrainian earths, their description is pointed in historical and geopolitical aspects, interdependence lights up with tilling activity.

Тваринництво – галузь сільського господарства, що займається розведенням і використанням сільськогосподарських тварин. Воно забезпечує людську спільноту продуктами харчування (молоко, масло, сир, м'ясо; близько 60 % білків, що споживає людина, містяться у продуктах тваринництва), дає сировину для легкої (шкіра, вовна) і харчової, а також фармацевтичної промисловості, тяглову силу (кінь, віл), основне органічне добриво – гній. Продукти тваринництва легко реалізовувати, тому вони часто є основою поповнення бюджету українського селянина. У нашій країні тваринництво поділяється на скотарство (розведення і використання великої рогатої худоби), вівчарство, свинарство, конярство, козівництво, кролівництво; до тваринництва відносять також рибне господарство, бджільництво та шовківництво.

На українських землях тваринництво відоме з часів неоліту, коли вирощували й розводили велику рогату худобу, овець, свиней і кіз, зокрема за трипільської культури; з бронзової доби поширене конярство (переважно у степових народів). За бронзової ери (II тис. до н.е.) поглиблюється розподіл праці між землеробськими і скотарськими племенами. Скотарі освоювали степові простори, а землероби селилися вздовж річок у лісостеповій частині України. «Весь устрій примітивного слов'янського господарства, - пише П. Лященко про первісне общинне господарство слов'ян VI-IX ст., - свідчить, що переважною галуззю його було землеробство, тому що тільки продуктами землеробства й скотарства натуральне господарство могло забезпечити себе на тім щаблі культури, що була в той час» [1].

Характерна особливість господарського життя українського селянства у XIII-XVII ст. полягала в тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості хліборобства з тваринництвом. Для рільництва потрібна була тяглова сила тварин, удобрення тощо, а тварини, у свою чергу, вигодовувалися кормом, вирощеним у полі. Симбіозна взаємопричинність цих двох основних занять виходила з відповідного традиційного укладу життя, який склався внаслідок господарського використання свійських тварин: корів, коней, овець, кіз тощо, зумовлюючись значною мірою хліборобською діяльністю. Практично кожне господарство зосереджувало основні зусилля на вирощуванні зернових культур, надаючи при цьому важливої уваги й тваринництву. Певна специфіка була притаманна тваринництву в степовій зоні й Карпатах. Незважаючи на монголо-татарську навалу й спустошення, відновлення і подальше вдосконалення господарської культури відбувалося без значного порушення народно-традиційної основи. Від XV ст. почали вивозити волів з України на Захід, пізніше й до Москви; за Гетьманщини з Лівобережжя експортували волів і овець; проте тваринництво задовольняло насамперед потреби місцевого населення. Наприкінці XVIII ст. тваринництво на Півдні України набуває ринкового характеру: експорт вовни і волів. Але після розорювання степів

ведення вівчарства дещо згорнулося через нестачу кормової бази, а волів, яких використовували для розорювання важкої цілини, замінили.

В.В. Мавродін, посилаючись на дані розкопок, зазначає, що у VI ст. слов'яни, що заселяли береги рік, користувалися заливними луками як пасовищами для худоби [2].

На межі XIX–XX ст. тваринництво зберігало товарне значення. Воно розвивалося переважно у великих маєтках, оскільки вимагало значних площ для влаштування пасовищ. Розводили велику рогату худобу, овець, свиней, коней. Продавали племінних тварин, реалізовували тваринну продукцію – молоко, м'ясо, сир, вовну. Наприклад, у маєтку “Ставище” графа В. Браницького існував кінний завод, на якому розводилися елітні породи тварин. Щороку в Білій Церкві влаштовували аукціон, де продавали від 20 до 40 коней. У господарстві також вирощували рогату худобу, свиней, овець. Частина поголів'я худоби надходила у продаж. Із середини XIX ст. до 1914 р. на українських землях тваринництво було нерозривно пов'язане з хліборобством. Цей зв'язок відповідав певній системі обробітку ґрунту. При перелоговій – для худоби було достатньо кормів, тому утримували її у великій кількості; такі умови були в першій половині XIX ст. в українських степах, де розводили багато овець і волів. З переходом до трипільної системи рівновага між цими двома галузями сільського господарства порушилася. Кормова база для свійської худоби скоротилася, а разом із тим стало менше й тварин; водночас обробити землю було складно, бо бракувало як робочих тварин, так і гною, знижувалась урожайність і розвиток сільського господарства гальмувався. Такий стан склався в Лісостепу, зокрема на Лівобережжі, а з 1860-х рр. і в Степу. Кількість худоби, особливо овець, зменшувалася, не лише порівняно зі збільшенням чисельності населення, але (у деяких районах) і в абсолютному вимірі. Сприятливіші умови для тваринництва сформувалися вдруге при системі сівозміни, бо тоді збільшилася кормова база, підвищилася родючість ґрунту, але ця система була поширена лише в Західній Україні.

Динаміку поголів'я худоби на центральних і східних землях за 1882-1912 рр. наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Поголів'я худоби, млн. голів

Роки	Велика рогата худоба	Вівці	Свині
1882	5,4	15,2	3,0
1912	6,5	6,2	4,2

Значний спад кількості овець був спричинений освоєнням (оранкою) степів і відсутністю попиту на вовну за кордоном.

Свинарство як галузь тваринництва – це розведення свиней для одержання м'яса і сала, а також шкіри та щетини. Завдяки багатоплідності, скоростиглості, великій забійній вазі при порівняно незначній витраті кормів на одиницю продукції свинарство відіграє важливу роль у загальному виробництві м'яса в Україні. Свинина майже вдвічі поживніша за яловичину і баранину. Завдяки цим перевагам значення свинарства постійно зростає, зокрема із середини ХІХ ст. – зі збільшенням попиту на м'ясні продукти швидко зростаючого населення міст.

Поширення орного землеробства замість підсічного у східнослов'янських племен протягом VIII-X ст. змінило характер економічного й суспільного життя, а отже – скотарства. У зв'язку зі введенням орного землеробства кінь і велика рогата худоба починають відігравати найбільшу роль у господарстві. При цьому розширюються й способи їхнього використання. Крім тягової сили для оранки землі, коней використовують ще й для верхової їзди, на що вказують знахідки вуздечок в одному з придесенських городищ.

Скотарство в слов'ян перебувало на вищому рівні порівняно з іншими народами. Це підтверджується наявністю спеціалізації худоби за її використанням і складом породи. З розвитком обробної промисловості й землеробства цей процес спеціалізації хоча й повільно, але дедалі більше поглиблювався. Кінь виділявся в основний вид тягової худоби й відповідно до зростаючих вимог господарської діяльності, підлягав більш швидким темпам

селекції, ніж інші види худоби. Виникнення спеціалізованих високопродуктивних порід худоби (молочна або м'ясна, шерстяна або м'ясна) пов'язане з переходом до товарної, а далі до капіталістичної системи сільського господарства, з виробництвом продуктів тваринництва для продажу.

Розвиток капіталізму в промисловості й сільському господарстві зумовлює розширення ринкових вимог щодо асортименту продуктів тваринництва, їхньої якості та кількості. У тваринництві для кожного виду тварин починають створювати спеціалізовані породи; наприклад, велика рогата худоба спеціалізується в молочному, молочно-масляному, молочно-сирному, м'ясному напрямках, у конярстві – як тяглова сила. Подібний процес спеціалізації порід відбувався у конярстві, вівчарстві й інших галузях.

Статистичним матеріалом, покладеним в основу досліджень науковців, за період, що передував переписам худоби, були щорічні звіти губернських управлінь, земської статистики, статті в “Губернських відомостях” і окремі роботи, де серед інших сільськогосподарських відомостей публікувалися матеріали з питань скотарства. Дані про кількість худоби за першу половину XIX ст. слід визнати менш точними, ніж за другу половину XIX і початок XX ст. Незважаючи на це, вони все ж характеризують зміни, що відбувалися у чисельності поголів'я.

На розведення великої рогатої худоби особливий вплив мали два фактори – збільшення чисельності міського населення й інтенсифікація обробітку землі. Ріст товарного землеробства, що вимагав підвищення продуктивності праці, приводив, з одного боку, до більш посиленого розведення робочої худоби, ніж продуктивної, а з іншого, внаслідок розшарування на селі, – до росту поголів'я лише в заможній частини селянства, що мала тяглову силу. Та ж частина селянських господарств, що не мала засобів, не могла забезпечити нормальних умов утримання худоби й змушена була скорочувати його поголів'я.

У післяреформений період сільське господарство, у тому числі й скотарство, переходило на капіталістичний шлях, що викликало зміну чисельного й видового складу худоби. У таблиці 2 наводяться дані про зміну

чисельності коней і великої рогатої худоби за період 1861-1913 р. по Херсонській губернії.

Таблиця 2.

Ріст поголів'я коней і великої рогатої худоби у Херсонській губернії з 1861 по 1913 р.

Роки	Кількість коней		Кількість рогатої худоби	
	тис.	%	тис.	%
1861	121	100	606	100
1873	261	215	767	126
1881	392	323	796	131
1891	432	357	796	131
1901	639	500	845	139
1905	638	527	828	137
1911	753	622	791	130
1913	814	673	827	136

На цьому окремому прикладі видно, як зміна способів обробітку землі вела до заміни одного виду тварин іншим. У той час як поголів'я коней зросло майже у 7 разів, кількість великої рогатої худоби (та, що працює, й робоча худоба – воли) за 50 років ледь збільшилася на третину.

До останньої чверті XIX ст. було характерним не чисельне збільшення поголів'я, а поліпшення якості худоби – підвищення її продуктивності в окремих товарних господарствах. Зважаючи на це, в другій половині XIX ст. спостерігалася гонитва «за іноземними бичками», захоплення різноманітнітною метизацією порід великої рогатої худоби. У Київській губернії таких господарств було 8, У Полтавській – 5 [3].

Історія зміни чисельності худоби показує, що остання зазнавала підйомів і спадів. Причини цього явища крилися в самій природі тогочасного землеробства, що так само, як і промисловість, розвивалося нерівномірно – то одна його складова (наприклад, тонкорунне вівчарство), то інша (виробництво зерна). Причина такого нерівномірного розвитку пояснювалася мінливими вимогами ринку.

Таким чином у статті висвітлено основні напрями становлення й розвитку галузі тваринництва з найдавніших часів і до початку XX ст. Відображено розміщення тваринництва по природно-економічних зонах на землях України.

На основі архівних матеріалів і наукових джерел здійснено аналіз даної проблеми, що сприятиме вирішенню комплексу питань, пов'язаних із підвищенням ефективності галузі.

Список використаної літератури

1. Лященко П. И. История народного хозяйства СССР / Лященко П. И. – М. : Госполитиздат, 1939. – Т. 1. – С. 55.
2. Мавродин В. В. Очерк истории древней Руси до монгольского завоевания. История культуры древней Руси / Мавродин В. В. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 1. – С. 81.
3. Котельников В. Г. Животноводство : историко-статистический обзор промышленности России / Котельников В. Г. – СПб., 1883. – Т. 1. – С. 203.